

והרגו בה אנשים ונשים וטף ושפכו את דמן, והיה דמן מרובה כל כך, עד שהלך דמן וזרם כנחל עד שהגיע ונפל לים הגדול.

שוא תאמר קרובה היתה ביתר לים הגדול, (23) ואין הדם מרובה כל כך?

לא כן היה, אלא רחוקה היתה מיל [אלפים אמה] מן הים הגדול.

תניא: רבי אליעזר הגדול אומר: שני נחלים יש בבקעת ידים [שם מקום], אחד מהן מושך אילך [לצד אחד], ואחד מושך אילך [לצד שני].

ואל נחלים אלו הגיע דם ההרוגים, וזרם לים הגדול, ושיערו חכמים שהיו בנחלים באותה שעה, שני חלקים מים, וחלק אחד [שליש] דם.

במתניתא תנא: שבע שנים בצרו גויים את כרמיהן מדרמן של ישראל, בלא זבל, כי הדם שנספג בקרקע, שימש להם כזבל לשדותיהן, במשך שבע שנים, ולא הוצרכו לזבל את שדותיהן כדרכם, בכל שנה ושנה. (24)

אמר רבי חייא בר אבין אמר רבי יהושע בן ב-ת קרחה: סח [סיפר] לי זקן אחד מאנשי ירושלים [שהיתה קבלה בידו ממה שאירע בזמן בית ראשון]:

בבקעה זו [בקעת בית ידים] הרג נבזוראדן רב טבחים, מאתים ואחת עשרה רבוא. (1)

ובירושלים הרג נבזוראדן תשעים וארבע רבוא על אבן אחת.

עד שהלך דמן של ההרוגים ונגע ברמו של זכריה בן יהוידע הכהן, שהרגוהו שרי יהודה בעזרה, במצות יואש, כשהשתחו ליואש ועשאוהו אלוה.

לקיים מה שנאמר בנבואה [הושע ד ב]: "ודמים בדמים נגעו".

אשכחיה [מצא] נבזוראדן לדמיה דזכריה דהיה קא מרתח וסליק [דמו היה תוסס ומעלה הבל].

אמר נבזוראדן: מאי האי?! והלא אין דרכו של דם בכך, ובודאי יש כאן עניין מיוחד, שגורם לשינוי טבעו של הדם.

ברכות מח ב] נתקנה דוקא על היין היות שהגויים בצרו את כרמיהם מדמם של הרוגי ביתר, ודוקא על היין תיקנו ולא על הענבים היות ודרך היין למזגו בשני חלקים מים וחלק אחד יין, וכך היה כאן, שני חלקים מים וחלק אחד דם. וראה עוד במהרש"א.

1. ראה בסנהדרין צו ב שהזכירו רק את ההרוגים בירושלים ואת ענין רתיחת דמו של זכריה. ויש לומר שהרוגי בקעת בית ידים לא על חטא זה נהרגו ומקרא ד"דמים בדמים נגעו" לא נאמר עליהם.

23. רש"י. ובירושלמי [תענית ד ה] אמרו, שביתר היתה רחוקה מן הים ארבעים מיל, והים נצבע בדמם של ההרוגים עד מרחק של ארבעה מילין. וכדי שלא יחלקו התלמודים יש לומר, שביתר היתה רחוקה מיל מן הנחלים של בקעת ידים, והנחלים הוליכו את הדם לים — "שיעורים בהגדות חז"ל".

24. במהר"ם שיף הביא את דברי המרדכי בפרק ערבי פסחים, שברכת הטוב והמטיב [אשר נתקנה על שניתנו הרוגי ביתר לקבורה, ראה

אמר להו: **אנא מפייסנא ליה**, על ידי שאדרוש ואנקום את דמו.

אייתי **סנהדרין גדולה** [של שבעים ואחד], ו**סנהדרין קטנה** [של עשרים ושלושה], **קטל עילויה** [והרגם על דמו של זכריה], ועדיין **לא נח מרתיחתו**.

הביא **בחורים ובתולות** ו**קטל עילויה** [והרגם] ועדיין **לא נח מרתיחתו**.

אייתי **תינוקות של בית רבן**, **קטל עילויה** ולא נח.

אמר ליה [נבזוראדן לדמו של זכריה]: **זכריה זכריה**, הרי **טובים שבחן איבדתים**, וכי **ניחא לך דאבדינהו לכולהו** [וכי נוה לך שאאבד את כולם]?!?

כדאמר ליה הכי [כשאמר לו נבזוראדן לזכריה כך]: **נח הדם מרתיחתו**.

בחהיא שעתא [באותה שעה], **הרהר נבזוראדן תשובה בדעתיה** [בדעתו].⁽⁵⁾

כי **אמר בלבו: ומה אם על נפש אחת** שהרגו ישראל, **כך הגיע להם פורענות**.

החזא גברא [אותו האיש, ועל עצמו היה אומר] **דקטל כל הני נשמתא** [שהרג כל כך

אמרו ליה לנבזוראדן: **דב זבחים** הוא **דאישתפורך** [שנשפך] ולא נעשה כמצוותו,⁽²⁾ ולכך הוא תוסס.

אייתי דמי [הביאו דם בהמות] **ולא אידמו** [לא היו דומים] לדם שהיה מרתח בעזרה. ויש להסיק מכאן, שדם אדם נשפך שם, ולא דם בהמה.⁽³⁾

אמר להו: **אי אמריתו לי** [אם תאמרו לי], מה טיבו של דם זה, **מוטב**.

ואם לאו מסריקנא לבשרייכו במסרקיי דפרזלי.

[אם לא תאמרו לי, אסרוק את בשרכם במסרקות של ברזל, עד שתהיו מוכרחים לספר לי פשרו של דם זה].

אמרי ליה: מאי נימא לך: נבייא חוה בן, דחוה קא מוכח לן במילי דשמיא.

[אמרו לו, מה נאמר לך, עלינו להודות על האמת, נביא היה בנו, שהיה מוכיח אותנו בדבר ה' על מעשינו].

קמינן עילויה וקטלינן ליה [קמנו עליו והרגנוהו], **והא כמה שנים עברו**,⁽⁴⁾ **דלא קא נייה דמיה מתסיטו**.

2. מהרש"א.

התורה ראה במהר"ם שי"ף.

3. בפירוש רש"י בראשית לו לא כתב שדמו של שער עיזים דומה לשל אדם. וקשה ממה שאמרו כאן דאייתי דמי בהמה ולא אידמו לדמו של זכריה. ובשו"ת חוות יאיר סימן ל תירץ שרק אם אינם עומדים זה ליד זה אפשר להחליפם זה בזה, ולא כאשר הם עומדים זה ליד זה, כי אז ניכר ההבדל, וכבר קדמו בפירוש החזקוני על

4. מאתים חמישים ושתים שנה — עץ יוסף בשם קהלת רבה.

5. ראה בעיו יעקב, מדוע לא הרהר בתשובה קודם לכן, ובכך יהודיע כתב שכאשר ראה שעל ידי הריגתו לא נח הדם, ועל ידי פיוסו בדיבור נח הדם, חשב אולי היה יכול לפייסו בדברים

היינו דכתיב [יחזקאל כד ז ח]: "כי דמה בתוכה היה, על צחיח סלע שמתהו, לא שפכתהו על הארץ לכסות עליו עפר, להעלות חמה לנקום נקם, נתתי את דמה על צחיח סלע [אבן חלקה] לבלתי הכסות".

עתה חוזרת הגמרא לדרוש את ענייני החורבן בזמן בית שני:

כתיב: [בראשית כז כב]: "הקול קול יעקב, והידים ידי עשו":

"הקול": זה קול צווחה ובכי, שראה יצחק בנבואתו, שיעלה מזרע יעקב, בזמן אדריינום קיסר, שהרג יהודים באלכסנדריא של מצרים ששים רבוא על ששים רבוא שהם כפלים כיוצאי מצרים.⁽⁹⁾

"קול יעקב": זה הבכי של בני יעקב בזמן אספסיינוס קיסר,⁽¹⁰⁾ שהרג בכרך ביתר ארבע מאות רבוא, ואמרי לה [יש אומרים]: ארבעת אלפים רבוא.

"והידים ידי עשו": זו מלכות אדום הרשעה, שהחריבה את בתינו, ושרפה את היכלנו, והגליתנו מארצנו.

הרבה נשמות, על אחת כמה וכמה שיקבל עונשו.

ערק אזל שדר שטר פרטתא בביתה, ואגיר.⁽⁶⁾ [ברח נבוזראדן, ושלח שטר צואה לפרט מה יעשו בנכסיו, והתגייר].

תנא: א. נעמן גר תושב היה [לא קיבל עליו שאר מצות אלא שלא לעבוד עבודה זרה].

ב. נבוזראדן גר צדק היה.

ג. מבני בניו של המן, למדו תורה בבני ברק.⁽⁷⁾

ד. מבני בניו של סיסרא, למדו תינוקות בירושלים.⁽⁸⁾

ה. מבני בניו של סנחריב, למדו תורה ברבים; ומאן אינון [מי הם]? שמעיה ואבטליון.

עתה חוזרת הגמרא אל דמו של זכריה, שהיו מכסים אותו, והיה הדם חוזר ומבצבץ, כדי לנקום נקמתו.

הולך אחרי הזכר כדאיתא בסוף פרק האומר, ובני בניו לאו דוקא.

8. בספר עשרה מאמרות כתב שרבי עקיבא יצא מסיסרא, וראה מה שכתב על זה במהר"ם שי"ף.

9. לא אמרו "מאה ועשרים ריבוא" כדי להורות שמנין זה כולל גברים בלבד ולא נשים וטף כמו ששים ריבוא דיוצאי מצרים — מהר"ם שי"ף.

10. ראה בהגהות ריעב"ץ ומהר"ץ חיות שגורסים בזמן אדריינוס, כי אספסיינוס היה

מעיקרא, ונמצא שכל הריגותיו היו לבטלה, ועל כן הרהר תשובה בדעתו.

6. ראה יבמות מח ב דעת רבי יוסי שאין גר נענש על עבירות שעשה בגיותו, כי "גר שנתגייר כקטן שנולד דמי". וראה בהגהות ריעב"ץ, שנבוזראדן לא התגייר מיד אלא לאחר זמן.

7. בתפארת שלמה הקשה מהא דאמרינן בפסיקתא דאין מקבלים גרים מעמלק, ואיך קיבלו את בן בנו של המן, ותירץ בגליוני הש"ס, דיש לומר שבתו נישאה לגוי מעם אחר, והבן

דבר אחר [דרוש אחר על אותו פסוק]:

"הקול קול יעקב": אין לך תפלה שמועלת, שאין בה מזרעו של יעקב [קול] — לשון תפילה, אינו מועיל אלא כשהוא "קול יעקב"

"והידיים ידי עשו": אין לך מלחמה שנוצחת [אין לך נוצחים במלחמה] בדרך הטבע, (11) שאין משתתפים בה מזרעו של עשו, שהרי עשו קיבל את ברכת יצחק [בראשית כז מ]: "ועל חרבך תחיה".

עתה חוזרת הגמרא למה שאמרנו לעיל, שעל ידי לשון הרע, חרב הבית, ונהרגו כמה רבבות. (12)

והיינו דאמר רבי אלעזר, כלומר על עניין זה, קרא רבי אלעזר את הפסוק הבא [איוב ה כא]:

"בשוט לשון תחבא, ולא תירא משודר כי יבוא", כלומר, בשעה של חירחורי לשון [מריבות על ידי דיבור לשון הרע] תחבא, שמה יכה אותך השוט.

אמר רב יהודה אמר רב: מאי דכתיב [תהילים קלז א]: "על נהרות כבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון":

מלמד, שהראהו הקדוש ברוך הוא לדוד, בנבואה, חורבן בית ראשון וחורבן בית שני.

חורבן בית ראשון: שנאמר: "על נהרות כבל שם ישבנו — כשגלינו לשם בחורבן הבית הראשון — גם בכינו".

חורבן בית שני, שהיה על ידי אדום: דכתיב [שם פסוק ז]: "זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים, האומרים ערו ערו עד היסוד בה". (13)

אמר רב יהודה אמר שמואל; ואיתמא: רבי אמר, ואמרי לה: במתניתא תנא:

מעשה, בארבע מאות ילדים וילדות שנשבו לקלון [ילדים למשכב זכור, וילדות לפלגשים].

הרגישו הילדים בעצמן למה הן מתבקשים [לשם מה שבו אותם, ומה יעשו בהם].

אמרו [שאלו זה את זה]: אם אנו טובעין בים, האם אנו באין לחיי עולם הבא? (14)

דרש להן הגדול שבהן את הפסוק [תהילים סח כג]: "אמר ה' מבשן אשיב, אשיב ממצולות ים" —

"מבשן אשיב", מבין שיני אריה. [מבשן] נוטריקון: "מבין שן".

"אשיב ממצולות ים": אלו שטובעין בים, וכולם יבואו לעולם הבא, אף על פי שבשרם נתעכל במעי האריה, ואינם קבורים ביבשה.

13. ראה לעיל נו ב "רשע בן רשע בן בנו של עשו הרשע" ובהערה שם בשם המהרש"א.

14. יש שפירשו שהילדים הסתפקו האם יהיו נידונים כמאבד עצמו לדעת שאין לו חלק לעולם

קודם חורבן ירושלים, וחורבן ביתר היה חמשים ושתים שנה אחרי חורבן המקדש על ידי טיטוס.

11. מהר"ם שי"ף.

12. רש"י. וראה מהרש"א ומהר"ם שי"ף.

אמר להו: כתוב בתורה [שמות כ ב]:
 "אנכי ה' אלקיך", ובו אני מאמין ולא אעבוד
 עבודה זרה.

אפקוהו וקטלוהו [הוציאוהו והרגוהו].

ואתיוהו לאידך [את השני] לקמיה דקיסר,
 ואמרו אף ליה: פלח לעבודת כוכבים!

אמר להו: כתוב בתורה [שמות כ ג]: "לא
 יהיה לך אלהים אחרים על פני". (17)

אפקוהו אף לשני וקטלוהו.

אתיוהו לאידך [את השלישי], ואמרו אף
 ליה: פלח לעבודת כוכבים!

אמר להו: כתוב בתורה [שמות כב יט]:
 "זובח לאלהים [אחרים] יחרם".

אפקוהו אף לשלישי וקטלוהו.

אתיוהו לאידך [את הרביעי], אמרו ליה:
 פלח לעבודת כוכבים!

כיון ששמעו ילדות כך, קפצו כולן ונפלו
 לתוך הים, ומסרו את נפשן, שלא יטמאום
 הגוים. (15)

נשאו ילדים קל וחומר בעצמן ואמרו: מה
 הללו, ילדות, שדרכן לכך [לתשמיש], ואין
 קלונן מרובה כקלונן שלנו, כך מסרו את
 נפשן.

אנו, שאין דרכנו לכך, על אחת כמה וכמה,
 ראוי לנו למסור את נפשינו, ואף הם קפצו
 לתוך הים.

ועליהם הכתוב אומר [תהילים מד כג]: "כי
 עליך [על קדושת שמך] הורגנו כל היום,
 נחשבנו כצאן טבחח".

ורב יהודה אמר: זו [מקרא זה נאמר על]:
 המעשה שהיה באשה ושבעה בניה; וכך
 היה המעשה: (16)

אתיוהו לקמא לקמיה דקיסר, ואמרו ליה:
 פלח לעבודת כוכבים!

[הביאו את הבן הראשון לפני הקיסר, ואמרו
 לו: עבוד עבודה זרה!]

יעקב בשם הריטב"א וביים של שלמה בבא קמא
 ח נט ובהגהות ריעב"ץ תמה הלא לא היו
 הילדים עושים מעשה, וב"קרקע עולם" אין חיוב
 מסירות נפש.

16. מעשה זה אירע בפני אנטיוכוס — ריעב"ץ.

17. כל אחד מהילדים אמר פסוק אחר, כי הבין
 שאחיו אמרו את הפסוקים הקודמים — מהר"ם
 שיף. וראה במהרש"א, עץ יוסף וגרש ירחים
 שפירשו שבעת ענינים שיש ללמוד משבעת
 הפסוקים שהובאו כאן.

הבא, אך אם כן לא מובן כיצד מוכח דבר זה מן
 הפסוק. וראה במהרש"א שהם הסתפקו האם
 יקומו לחיי עולם הבא על ידי גלגול מחילות.
 וראה בבן יהודע שהילדים לא הסתפקו האם
 למסור את נפשם או לא, אלא הסתפקו האם
 לעשות זאת מיד, מחשש שאחר כך לא יהיה
 בידם, או שעדיף להם לחכות עד ליבשה ולבא
 לקבורה.

15. מוכח מסוגיא דידן דהיכא דירא פן יכריחוהו
 הנכרים לעבירה מצוה למסור את נפשו
 — תוספות עבודה זרה יח א, וראה שם בעין

אמר להו: כתוב בתורה [שמות לד יד]: "לא תשתחזה לאל אחר".

אפקוהו וקטלוהו.

אתיוהו לאידך [את החמישי], אמרו ליה: פלח לעבודת כוכבים!

אמר להו: כתוב בתורה [דברים ו ד]: "שמע ישראל, ה' אלהינו, ה' אחד" ואין אחר.

אפקוהו וקטלוהו.

אתיוהו לאידך [את השישי], אמרו ליה: פלח לעבודת כוכבים!

אמר להו: כתוב בתורה [דברים ד לט]: "וידעת היום, והשבות אל לבבך, כי ה' הוא האלהים, בשמים ממעל, ועל הארץ מתחת, אין עוד".

אפקוהו וקטלוהו.

אתיוהו לאידך, [את השביעי], אמרו ליה: פלח לעבודת כוכבים!

אמר להו: כתוב בתורה [דברים כו יז יח]: "את ה' האמרת היום, להיות לך לאלהים, וללכת בדרכיו, ולשמור חקיו ומצותיו ומשפטיו, ולשמוע בקולו, וה' האמירך היום, להיות לו לעם סגולה, כאשר דבר לך, ולשמור כל מצותיו".

ופירש להם: כבר נשבענו להקדוש ברוך הוא, שאין אנו מעבירין אותו באל אחר, וזהו שנאמר: "את ה' האמרת", כלומר, הפרשת והבדלת מאלהי הנכר.

ואף הוא נשבע לנו שאין מעביר אותנו באומה אחרת, וזהו שנאמר "וה' האמירך", שהפריש אותנו מעמי הארץ "להיות לו לעם סגולה".

אמר ליה קיסר: אישדי לך גושפנקא שלי, ואת גחין ושקליה, כי היכי דלימרו: קביל עליה הרמנא דמלכא.

[אמר לו הקיסר: אשליך את החותמת שלי על הקרקע, תתכופך ותקח אותה, ואז ייראה מרחוק, כאילו משתחזה אתה לצורתי הטבועה בה, ויאמרו שקיבלת עליך לעשות את שולטנות המלך].

אמר לו הבן השביעי: חבל עלך קיסר! חבל עלך קיסר!

אם על כבוד עצמך כל כך אתה טורח, להראות שאני מציינת לך.

על כבוד הקדוש ברוך הוא, על אחת כמה וכמה שיש לטרוח, ולמסור את הנפש.

אפקוהו למיקטליה [הוציאוהו מלפני המלך כדי להורגו].

אמרה להו אימיה: יהבוהו ניהלי ואינשקיה פורתא.

[אמרה להם אמו: תנו אותו לי, כדי שאוכל לנשקו מעט].

החזירוהו לאמו והיא אמרה לו [ולאחיו]: בני, ממקום שאתם בשמים: לכו ואמרו לאברהם אביכם: אתה עקדת מזבח אחד את יצחק בנך, ואני עקדתי שבעה מזבחות את כל שבעת בני. (18)

18. כי היא שידלה אותם למסור את נפשם ראה בעץ יוסף ובגרש ירחים.

כשראתה האם שרוצים לכוף אותה לעבודה זרה, (19) אף היא עלתה לגג ונפלה ומתה.

יצתה בת קול ואמרה על אשה זו: "אם הבנים שמחה". [ולשון מקרא הוא בתהילים קיג ט: "מושיבי עקרת הבית", שנשארה עקרה בלא בנים, ואף על פי כן "אם הבנים שמחה"].

וזהו שאמר הכתוב: "כי עליך הורגנו כל היום": אלו הבנים; "נחשבנו כצאן טבחה: זו אם הבנים.

רבי יהושע בן לוי אמר: "כי עליך הורגנו כל היום" זו מילה שניתנה לעשותה, ביום השמיני, כי דמו של התינוק נשפך, ולפעמים מת הוא, ואף על פי כן מלים כל ישראל את בניהם.

רבי שמעון בן לקיש אמר: אלו תלמידי חכמים, שכדי לברר היטב ענין השחיטה, הן מראין הלכות שחיטה בעצמן [על צואר עצמן], אף על פי שסכנה היא.

דאמר רבא: כל מילי ליחזי איניש בנפשיה, בר משחיטה, ודבר אחר [צרעת].

[כל דבר יכול אדם להדגים על עצמו, חוץ משחיטה בסכין, שמא יתחבנו בגרונו, (20) וחוץ ממראות נגעי צרעת, מפני שעל ידי כן מסתכן הוא, שמא תקפוץ עליו צרעת].

רב נחמן בר יצחק אמר: "כי עליך הורגנו כל היום" נאמר על אלו תלמידי חכמים,

שממיתין עצמן על דברי תורה, כי רק כך זוכים שיתקיימו אצלם דברי התורה, וכדברי רבי שמעון בן לקיש.

דאמר רבי שמעון בן לקיש: אין דברי תורה מתקיימין אלא במו שממית עצמו עליהם.

כי, כדי שהאדם יוכל להיות דבק בתורה בקביעות, צריך הוא "להמית את גופו", כלומר להשליך מעצמו את מותר התאוה ורצונותיו החמריים. (21)

שנאמר [במדבר יט יד]: "זאת התורה, אדם כי ימות באהל".

עתה חוזרת הגמרא לחורבן ביתר.

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן:

ארבעים סאה קצוצי תפילין [בית של תפילין א-11] ללא הרצועה נקרא: קציעה [נמצאו בראשי הרזגי ביתר, שכך הרגום הרומאים כשהם עטורים בתפילין, ומשדה הקטל נאספה כמות של ארבעים סאה בתים של תפילין; ובהמשך הענין מתבאר, אם בתים של יד או בתים של ראש.

רבי ינאי ברבי ישמעאל אמר: משדה הקטל נאספו שלש קופות של ארבעים ארבעים סאה [כל קופה ארבעים סאה] קצוצי תפילין.

ואילו **במתניתא תנא [בברייתא שנינו]: ארבעים קופות היו שם, של שלש שלש סאין קצוצי תפילין בכל אחת מהקופות.**

19. מהר"ל. ראה שם.

20. רש"י. ובמהרש"א כתב דמרעי מזליה כענין אל יפתח אדם פיו לשטן, ואם הדיבור מביאו

לידי כך כל שכן המעשה, וכמו שאמרו בסמוך על צרעת.

21. מהרש"א. וראה עוד במהר"ל.